

GELOVEN CHRISTENEN NOG IN DE OOIEVAAR?

christelijk geloof uitgelegd buiten de kerk

Bart Gijsbertsen; 2005

Onderstaand het eerste hoofdstuk van wat misschien ooit nog eens een compleet boek wordt. Voorlopig leidt dit hoofdstuk een eigen leven en helpt velen een weg te vinden in het lezen van de Bijbel.

INHOUD

Inleiding

Hoofdstuk 1. Hoe lees je de Bijbel?

Ik zie, ik zie wat jij niet ziet...

Wat is waarheid?

Wat is de bijbel?

Vertrouwen

Geloven is geen systeem

Hoe lees je de bijbel?

Verhalen en symboliek

Geschiedenis en schepping

Het scheppingsverhaal

De kracht van een woord

Inleiding

De telefoon gaat. 'Mam, moet je nu de televisie eens aanzetten. Ze filmen iemand die in kabouters gelooft'. Onze oudste zoon volgt meestal het televisieprogramma 'Zomergasten'. Een avond lang wordt iemand geïnterviewd waarbij tussendoor ook filmfragmenten worden uitgezonden. En dit filmfragment lijkt hem wel wat voor zijn moeder die als hobby kleine kabouters verzamelt. We zetten dus de televisie aan en zien een vrouw door een bos wandelen. Daarbij vertelt zij over kabouters die zich aan haar laten zien. Op het moment dat wij de film binnenkomen loopt ze net door een gebied waar een kabouter woont die – naar haar zeggen – helemaal niet aardig is. Iets verderop staat ze stil bij een vennetje en signaleert elfen die zich aan het verzamelen zijn. Een man die naar wij vermoeden haar echtgenoot is, staat er wat verlegen bij. Hij kan niet zien wat zij kennelijk wel ziet, maar wil haar wel serieus nemen. 'Ontroerend', zo reageert de gast van die zomeravond direct na het filmfragment, 'de manier waarop de man de vrouw in haar waan laat'.

Kunnen we christenen vergelijken met die vrouw? Zien zij dingen die niemand anders kan zien? En moet je ze dan maar 'in die waan' laten, of wordt het tijd ze eens goed wakker te schudden?

Onze jongste zoon studeert geschiedenis aan de Universiteit te Groningen en is daarnaast politiek heel actief en voorzitter van een linkse jongerenorganisatie. Hij vertelt nogal eens hoe verbaasd mensen reageren als ze erachter komen dat hij christen is. 'Maar jij bent toch heel rationeel?', is de verbouwereerde opmerking. Met andere woorden: hun beeld van een christen is dat van een bepaald niet rationeel mens, iemand die in sprookjes gelooft. Goed, misschien gelooft een christen niet in kabouters, maar het werkelijkheidsgehalte ligt in elk geval niet hoog. Dus hoe kan iemand rationeel en wetenschappelijk bezig zijn en tegelijk christen zijn?

Hoezeer die gedachte breed in onze samenleving leeft bleek in het voorjaar van 2005 in het Nederlandse parlement. De Minister van Onderwijs had voorgesteld om op scholen naast de evolutieleer ook ruimte te geven voor de opvatting van een 'intelligent ontwerp'. In de

Tweede Kamer werd daar zeer heftig op gereageerd. Eén van de kamerleden vroeg of we de kinderen dan ook maar weer moesten vertellen dat babies door de ooievaar worden afgeleverd. Kennelijk was dit kamerlid als de dood dat een 'intelligent ontwerp' binnen de kortste keren zou leiden tot de idee van een 'intelligent Ontwerper' en dat daarmee de bijbel weer van stal gehaald zou worden. En die bijbel was door hem nu juist naast de sprookjesboeken gezet, zoals door zovelen. God is een 'eeuwig Ongeziene' en ieder bewijs van zijn bestaan ontbreekt. Net als met kabouters. Tijd voor iedereen om dat voor eens en voor altijd te erkennen. Prima als christenen en andere gelovigen aan het maatschappelijk debat willen deelnemen, maar dan wel rationeel, dat wil zeggen: ze moeten hun geloof (in sprookjes) thuislaten.

Voor de duidelijkheid: u zult tenslotte zelf uit moeten maken in hoeverre een christen in sprookjes gelooft of toch nog in iets anders. Dit boek is alleen een poging om uit te leggen wat christenen beweegt en waarom ze het moeilijk – zo niet onmogelijk – vinden om hun geloof thuis te laten als ze in de maatschappij hun steentje bijdragen. Het is dus bedoeld als een helpende hand om christenen te leren begrijpen. Niet meer en niet minder. En dat dit boek er is komt door een aantal Groninger studenten, jaargenoten van mijn jongste zoon. Met hun hulp stelde hij een waslijst van vragen samen die veel mensen hebben als het gaat om christenen en het christendom. Nu wilde men kennelijk antwoorden...

Iets over mijzelf zodat u ook enig idee hebt hoe u mij in moet schalen: ik ben al ruim 25 jaar predikant in – wat tegenwoordig heet – de Protestantse Kerk. Naast mijn kerkelijke activiteiten ben ik ook maatschappelijk actief ben. Ik heb een eigen consultancybureau en word van daaruit door bedrijven, organisaties en burgerlijke gemeenten te hulp geroepen om de dialoog tussen mensen te verbeteren. Ik zou dus – in elk geval in theorie – de vermeende kloof tussen kerk en maatschappij moeten kunnen overbruggen en een taal moeten spreken die voor iedereen verstaanbaar is. Of dat zo is moet in de komende pagina's nog maar blijken.

De vragen die naar mij toekwamen stonden onder het kopje: '62 frequently asked questions' over de bijbel en het christendom. Omdat die vragen de leidraad zijn bij wat ik de revue wil laten passeren heb ik die als bijlage achterin dit boek toegevoegd. Dat verklaart direct ook waarom sommige onderwerpen wel en andere helemaal niet aan de orde zullen komen. Overigens ben ik er verder heel vrij mee omgegaan, zodat er toch nog heel wat extra thema's langs komen als ik die voor de stroom van mijn verhaal meende nodig te hebben. De 62 vragen die ik kreeg voorgeschoteld waren verdeeld over acht onderwerpen: bijbel, God, Jezus, Heilige Geest, christen in de wereld, ethische dilemma's, bekende (cq. beruchte) bijbelcitaten, en als laatste: 'in hogere sferen', over leven na de dood en dergelijke. Toen ik die vragen aanvankelijk eerst maar eens doornam met jongeren in mijn eigen kerkelijke gemeente, bleek al gauw hoezeer deze vragen ook binnen de kerk leefden. Ik moest veel meer uitleggen dan ik had gedacht. En zo werd 'het Groningse project' veel groter dan gedacht en ontstond het idee van dit boek.

Hoofdstuk 1. Bijbel

Ik zie, ik zie wat jij niet ziet...

Leven christenen in een waan, zoals de genoemde kaboutervrouw daarin verondersteld wordt te leven? Laten we eens zien of we er ook nog anders tegenaan kunnen kijken. In het jaar 2004 verscheen de zogenaamde 'Naardense bijbel'. Dertig jaar lang had Pieter Oussoren erover gedaan om de bijbel opnieuw te vertalen; een vertaling – zoals zijn opzet was – zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke taal. Wie deze bijbel openslaat vindt helemaal voorin een gedicht van Leo Vroman dat aan alles voorafgaat. Ik laat het hier in zijn geheel volgen:

Voor wie dit leest

*Doe deze woorden niet vergeefs ontwaken,
zij kunnen zich hun naaktheid niet vergeven;
en laat Uw blik hun innigste niet raken
tenzij Gij door de liefde zijt gedreven.*

*Lees dit dan als een lang verwachte brief,
en wees gerust, en vrees niet de gedachte
dat U door deze woorden werd gekust:
ik heb je zo lief.*

Voor wie niet zo vertrouwd is met poëzie: de dichter geeft op een fijnzinnige manier aan dat hij zich in de woorden die hij opschrijft, blootgeeft aan de lezer die hij aanspreekt met 'U'. Iedereen weet hoe hachelijk het is om jezelf in onze harde wereld aan anderen te geven, te laten kennen; er kan zo maar misbruik van worden gemaakt. Daarom vraagt de dichter van de lezer zich bewust te zijn van de kwetsbaarheid van de schrijver en om de liefde die uit de tekst spreekt niet te vrezen of te verraden.

Het is natuurlijk heel bewust dat Oussoren deze prachtige tekst heeft gekozen om voorin zijn bijbelvertaling te zetten. Twee elementen springen in de tekst gelijk naar voren: de zo eigen vorm van poëzie waarin ieder woord precies op zijn plaats staat, en de inhoud zelf die een kwetsbare liefde beschrijft. Deze beide elementen – vorm en inhoud – worden de lezer als het ware op het hart gedrukt voordat hij ook maar één woord in de bijbel gaat lezen. Ze vormen een 'waarschuwing', ze zijn nog meer bedoeld als een 'sleutel'. De bijbel is een soort liefdesbrief, is in elk geval geschreven door verliefde mensen. En wie deze brief in de oorspronkelijke taal leest merkt dat ook de vorm zeer overdacht is: elk woord staat precies op de juiste plaats; daar kom ik later nog op terug.

Liefde is een raar ding. Het kleurt onze werkelijkheid. Wie verliefd is ziet misschien geen kabouters, maar hij ziet de dingen wel anders. Ik heb vier volwassen zonen, ik weet waarover ik praat.

Laten we eens een raar voorbeeld nemen. Niemand zal zoiets doen, maar iedereen zal gelijk de bedoeling begrijpen.

Stel dat een vriend mij vraagt om zijn geliefde vriendin van de trein te halen. Ik heb haar nog nooit gezien, maar hij zal mij een beschrijving van haar meegeven. Dus sta ik daar op een gegeven moment op het station en kijk naar de merkwaardige beschrijving. De vrouw die ik voor hem moet afhalen is een 'levendige blondine'. Ik zal haar zeker herkennen aan haar lach die klinkt als 'een kleine klaterende waterval'. Of anders aan haar ogen 'die haar ziel weerspiegelen' en die 'als twee blauwe meren' in de zon liggen. De manier waarop ze loopt moet alleen te vergelijken zijn met 'de gratie van een ree'.

Iedereen begrijpt hoe zoiets moet aflopen. Het zal ermee eindigen dat ik heen en weer rennend allerlei vrouwen aanschiet maar tenslotte met lege handen op een leeg perron sta. Niet dat de vrouw niet is verschenen. Maar ze kan vlak langs mij heenlopen zonder dat ik haar zie. Of eigenlijk, ik zie haar wel maar ik herken haar niet.

Gelet op het gedicht voorin de Naardense Bijbel zou de bijbel wel eens net zo'n soort omschrijving van de werkelijkheid kunnen zijn als de beschrijving van mijn vriend over zijn vriendin. Als dat waar is en ook God zou op die manier beschreven worden, dan zal het razend moeilijk voor ons worden om Hem te herkennen. Het zou in elk geval ver weg liggen van hoe wij in onze moderne wereld wetenschappelijk de werkelijkheid willen vastleggen. Als het aan ons ligt vragen we bij wijze van spreken of God lang of kort is, dik of dun, en om elke vergissing uit te sluiten: zijn precieze soortelijk gewicht en zijn DNA-profiel.

Terug naar het voorbeeld op het station: ik kan de genoemde vriendin niet zien zoals haar geliefde haar ziet. Dan zou ik net zo moeten zien als hij. Dus om haar te herkennen zullen andere 'objectieve' kenmerken genoemd moeten worden. Wie daarover nadenkt, zal beseffen dat daaraan echter wel grenzen zijn. Hoe ver zou mijn vriend daarin moeten of

kunnen gaan? Kan hij bijvoorbeeld schrijven: ze heeft behoorlijk dikke benen, een puistje links naast haar neus, zware wenkbrauwen en flaporen? Als die omschrijving in handen van zijn vriendin valt, is de liefde waarschijnlijk snel bekoeld. Sterker: als mijn vriend in staat zou zijn om zijn geliefde op die manier te omschrijven, zou ik me afvragen of hij wel echt iets met haar had. Er zal dus een omschrijving moeten worden gezocht die tussen 'objectief' en 'subjectief' inligt. In de praktijk zal het vaak zo zijn dat we in zo'n geval zelfs geen van beide omschrijvingen gebruiken maar zoeken naar een andere manier waarop de 'herkenning' kan plaatsvinden: een roos in het knoopsgat of heel prozaïsch een bord met een naam. Andersgezegd, dan zoeken we naar tekens of woorden die naar de werkelijkheid verwijzen. We zullen in de komende pagina's merken dat het met de bijbel niet veel anders is. Veel kan alleen verwijzend worden aangegeven, beschrijvingen liggen tussen objectief en subjectief in.

Het is tekort door de bocht om te zeggen: wat je niet kunt zien, bestaat niet.

In zijn boek 'De kleine prins' beschrijft de beroemde Franse piloot en schrijver Antoine de Saint-Exupéry zijn ontmoeting met een klein jongetje dat nergens vandaan lijkt te komen en hem midden in de woestijn aanspreekt. Iedereen die dat boekje leest begrijpt dat het een sprookje is. Maar het is wel een diepzinnig sprookje. De kleine prins herinnert de gestrande piloot aan alles wat niet te zien is en dus ook niet te meten en te wegen is. Toch zijn het juist die onzichtbare dingen die kleur en leven in het menselijk bestaan brengen: vriendschap, geheimen, dromen, liefde, karakter... De piloot beseft gaandeweg dat hij maar een oppervlakkig bestaan leidt. Letterlijk. Hij kijkt niet verder dan de oppervlakte, de buitenkant van de dingen. Dat heeft hij zo geleerd; hij is steeds meer 'een groot mens' geworden en steeds minder kind. De kleine prins kijkt echter 'als een kind' en ziet veel meer, doorziet dingen en mensen. Hij ziet als het ware de binnenkant van alles en spreekt ook in een binnenkant-taal. De piloot vindt door deze merkwaardige ontmoeting iets terug dat hij was kwijtgeraakt en blijft tenslotte achter met de levensles van de kleine prins: alleen met het hart kun je goed zien.

Als nu ook de bijbel een binnenkant-taal spreekt? Als nu bijvoorbeeld dat bedoeld wordt als de Joodse rabbi Jeshua op een gegeven moment zegt: 'Ik dank U, hemelse Vader, dat U deze dingen voor wijzen en verstandigen hebt verborgen, maar aan kinderen hebt bekend gemaakt'? Dat zou dan betekenen dat je de bijbel op een bepaalde manier moet lezen, of dat je eerst op een bepaalde manier moet leren kijken.

De Joodse filosoof Abraham Joshua Heschel stelt in zijn boek 'God zoekt de mens': 'Wat gemeten, gewogen of berekend kan worden, kan nauwkeurig onder woorden worden gebracht. Maar beweringen die het wezen van de werkelijkheid beogen weer te geven of het aspect van mysterie en grootsheid, zijn altijd onderwaarderingen. Wij beschikken niet over woorden of symbolen die toereikend zijn om God of het mysterie van het bestaan te beschrijven.'

Met andere woorden: de buitenkant van dingen kan precies beschreven worden. Maar hoe beschrijf je het wezen van iets of iemand? Probeer bijvoorbeeld maar eens te zeggen wie je zelf precies bent, wat je 'ik' is.

En als het gaat om verwonderd kijken, kijken als een kind, zegt Heschel: 'Ontzag begint met verwondering', en 'Zonder gevoel van ontzag wordt de wereld plat, de ziel een vacuüm. Verbeur uw gevoel voor ontzag en het heelal wordt een markt voor u'. Dat lijkt verdraaid veel op wat Antoine de Saint-Exupéry schreef. Zonder verwondering en respect zien we alleen maar het oppervlak van de dingen, een markt waarin alles voor een bepaalde prijs te koop is. Of het dan om een bos of een zee of om mensen gaat, alles om ons heen zien we als een soort onderdelen-winkel waarin wij onze bestellingen plaatsen – en rap een beetje met de levering... Maar wat we daarmee creëren is een plat bestaan en innerlijk worden we steeds leger. En op een echt diepgaand gesprek moeten we dan misschien wachten tot midden in de woestijn 'de kleine prins' ons aanspreekt.

De bijbel beschrijft volgens zichzelf wel degelijk wetenschap. Maar het is een merkwaardige wetenschap, zoals die van de kleine prins. Het is 'de wetenschap van wat niet te zien is'

(Hebr.11:1). Er zijn dingen die niet te zien zijn, en die niet te meten zijn, maar die niettemin ons leven bepalen: gevoelens van liefde, verdriet, vreugde, ontferming, trouw, ontzag enz. De uitingen van die gevoelens zijn te zien en zou je misschien nog kunnen meten (zorg, tranen, lachen enz.), maar niet de gevoelens zelf. De bijbel lijkt geïnteresseerd te zijn in het 'zichtbare', maar dan toch vooral als een uiting van iets 'onzichtbaars'. En met dat 'onzichtbare' hebben de bijbelschrijvers een band zoals mijn eerder beschreven denkbeeldige vriend met zijn vriendin. En dat kleurt hun beschrijving van de werkelijkheid. En dat maakt het dan voor veel mensen lastig om te herkennen wat ze bedoelen. Maar daarmee spreken en schrijven ze nog niet per se onzin. Mijn denkbeeldige vriend weet wat hij schrijft. Hij is niet gek. En aan zijn subjectieve werkelijkheid ligt wel degelijk een objectieve werkelijkheid ten grondslag. Maar alleen hij kan die herkennen.

Het was bijna Pasen en dat betekende dat ik moest preken over de opstanding van Jezus. Ik bestudeerde daarvoor de Griekse tekst van het Johannes-evangelie. Opeens viel mij iets op dat in alle vertalingen was weggefallen. In de tekst werden drie verschillende woorden voor 'zien' gebruikt. En kennelijk heel bewust, het verhaal werd er zelfs mee opgebouwd. Eerst klonken de drie verschillende woorden bij het duo Johannes en Petrus, die zich het hoofd braken over wat op de paasmorgen gebeurd kon zijn. Daarna kwamen de drie woorden voor 'zien' nog eens langs, in precies dezelfde volgorde, bij Maria Magdalena. Het eerste woord dat voor 'zien' werd gebruikt, betekende simpel 'kijken'. Er werd gekeken naar het lege graf. Het tweede woord voor 'zien' was veel ingewikkelder en werd ook veel uitgebreider omschreven. Het was het Griekse 'theorein' waarvan het woord 'theorie' is afgeleid. Met dit woord werd aangegeven hoe de situatie bestudeerd werd, hoe theoriën werden gebouwd en weer verworpen. Logische redeneringen spelen daarbij een belangrijke rol. Maria meent op een gegeven moment de tuinman te zien; dat is een logische sprong in die situatie.

Ik moest denken aan de resultaten van onderzoek onder luisteraars van preken en redevoeringen. Iedereen die toespraken houdt of lesgeeft kent het verschijnsel en het is een mooie illustratie van de bevangenheid of zelfs beperking van ons denken. Er blijken door de toehoorders soms dingen te zijn gehoord, die niet gezegd zijn. Maar men voegt die kennelijk vanuit het eigen denkkader toe. Er blijken ook dingen anders te worden gehoord dan ze gezegd zijn. Alsof men het gehoorde aanpast aan wat men zelf weet. En er worden ook dingen gewoonweg niet gehoord, ook al zijn ze toch uitdrukkelijk gezegd. Maar ze passen dan op geen enkele manier in het ontvangende denkkader, ze kunnen nergens aan opgehangen worden. Genoemde onderzoeken geven een zekere bevangenheid weer van ons verstand. Daardoor horen mensen alleen maar wat ze met hun verstand kunnen horen. Of mensen zien alleen wat ze theoretisch kunnen zien. Het schijnt dat de grootste ontdekkingen worden gedaan door jonge wetenschappers onder de dertig jaar. Juist vanwege hun theoretische onbevangenheid.

Iedereen die in eigen denken een doorbraak heeft ervaren, het moment waarop je 'de schellen van je ogen vallen', vergeet dat nooit meer. En dan vraag je je af: waarom heb ik dit niet eerder gezien/gehoord?! De reden lijkt vaak te liggen in je eigen beperkte blik of het feit dat je er nog niet rijp voor was. Mensen kunnen in theorie, wetenschappelijk gezien, hetzelfde zien en horen. En toch kan de één (plotseling) nog iets anders zien dan de ander. In het verhaal over de opstanding gebruikt de evangelist tenslotte nog een derde woord voor 'zien' dat iets heeft van 'doorzien', 'schouwen'. Een zien dat duidelijk een doorbraak betekent naar iets anders. Zodra die doorbraak plaatsvindt reageren deze leerlingen van Jezus diep geraakt en gaan daarna met vreugde hun weg. Heeft er dan een herkenning plaatsgevonden van binnenuit? Zien ze opeens iets dat buiten 'de theorie' valt? En hoe komt het dat ze dat opeens zagen? Kwam dat dan door hun liefde? Kwam dat dan omdat ze met liefde zochten? Heeft dat te maken met die uitspraak van de kleine prins 'alleen met het hart kun je goed zien'? Of werden ze juist met liefde gezocht?

Wat is waarheid?

Even terug naar mijn denkbeeldige vriend en zijn vriendin. Is het nu in overeenstemming met de waarheid als hij zijn vriendin beschrijft als een levendige blondine met een lach als een

kleine klaterende waterval en met ogen die haar ziel weerspiegelen en die als twee blauwe meren in de zon liggen? Dat is zeker waar. Maar hij bedoelt daar uiteraard geen wetenschappelijke waarheid mee. Ik kan niet aan hem vragen of er op die 'blauwe meren' misschien ook jaarlijks zeilwedstrijden plaatsvinden. Het zou me zelfs niet verbazen als zo'n opmerking als beledigend wordt ervaren. Het begrip 'waarheid' kan kennelijk verschillend worden opgevat. De 'waarheid' van een geliefde is – kun je zeggen – relationeel, aan zijn relatie verbonden.

Het merkwaardige is dat beide genoemde 'waarheden' naast elkaar kunnen bestaan, zonder dat ze elkaar uitsluiten. Beide hebben hun eigen betekenis. Je kunt op grond van de ene waarheid niet zeggen dat de andere 'niet waar' is. Ze beschrijven allebei een deel van de werkelijkheid; de ene een zichtbare, de andere een meer onzichtbare.

Iemand die dat heel goed wist was de beroemde wiskundige en taalfilosoof Ludwig Wittgenstein (1889-1951). Merkwaardig is dat tot vandaag toe wetenschappers zich op hem beroepen als ze uitspraken willen afwijzen die vanuit een bepaalde geloofsovertuiging worden gedaan. Ze citeren dan graag één van zijn beroemde stellingen: 'Alles wat gezegd kan worden kan ook duidelijk gezegd worden en waarover men niet spreken kan, daarover moet men zwijgen.' Waarover kan men dan spreken en waarover dan niet? Dat wordt aangegeven in een andere stelling:

'De juiste methode van de filosofie is deze. Zeg niets, behalve datgene wat gezegd kan worden, namelijk de uitspraken van de natuurwetenschap, dus iets dat niets te maken heeft met filosofie'. 'Als iemand iets metafysisch wenst te zeggen, laat hem dan zien dat hij in zijn uitspraken bepaalde begrippen gebruikt die geen betekenis hebben.'

Met andere woorden, zo verstaan zij Wittgenstein: Beperk je in wat je zegt tot datgene wat natuurwetenschappelijk scherp te definiëren is en houd je mond over de rest want dat is betekenisloos. Vanuit deze stelling doorgeredeneerd lijken dus alle geloofsuitspraken zonder betekenis te zijn, want die zijn natuurwetenschappelijk niet te bewijzen. En een verhaal als dat over de opstanding van Jezus is dan natuurlijk volstrekte onzin.

Mensen die deze woorden zo graag citeren zouden echter wat meer wetenschappelijk onderzoek moeten doen naar het verband waarin Wittgenstein deze woorden spreekt. Hij blijkt dit namelijk specifiek te zeggen tot de beoefenaars van natuurwetenschap. En van die natuurwetenschap had hij niet zo'n hoge dunk, althans hij vond dat ze een veel te overheersende rol speelde in de maatschappij. Natuurwetenschappers moesten zijns inziens veel meer beseffen dat ze maar over een klein deel van de werkelijkheid iets kunnen zeggen. Omdat het meeste zich juist aan hun blik onttrekt. Het wetenschappelijk bewijsbare, het 'zegbare', was voor hem een klein eiland in 'een oceaan van het onuitsprekelijke'. En juist om dat laatste, dat wat natuurwetenschappelijk niet gezegd kan worden, draait het vooral in het menselijk bestaan. Daarom draaide het in elk geval in Wittgensteins leven. Dat bleek wel als mensen hem ontmoetten. De Weense filosoof Rudolf Carnap was daardoor zelfs geschokt. Wittgenstein maakte op hem veel eerder de indruk van een kunstenaar en een dichter, iemand gedreven door goddelijke inspiratie, dan van wat hij vond dat een wetenschapper moest zijn. Hij schrijft ergens: 'Ik had de indruk dat de bewust rationele en emotieloze houding van de wetenschapper en derhalve ook alle ideeën die in het teken stonden van de Verlichting voor Wittgenstein verwerpelijk waren'. En zo was het inderdaad. Wittgenstein was liever in de wereld van de poëzie en de muziek dan in die van de wetenschap. En hij was een gelovig mens. Hij, de wetenschapper, geloofde ook in de opstanding van Jezus. Een laatste citaat van hem:

'Geloof is geloof in wat mijn *hart*, mijn *ziel* nodig heeft, niet mijn speculatieve verstand. Want mijn ziel met alle passies, als het ware met vlees en bloed, moet gered worden, niet mijn abstracte verstand. Misschien kunnen we zeggen: alleen de *liefde* kan in de opstanding geloven. Of: het is de *liefde* die in de opstanding gelooft. We zouden kunnen zeggen: opofferende liefde gelooft zelfs in de opstanding, omvat zelfs de opstanding.'

Opvallend is dat deze houding van Wittgenstein bij veel meer grote wetenschappers gevonden wordt. Ze maken een onderscheid tussen het zichtbare van de werkelijkheid, het deel waar de natuurwetenschap zich mee bezig houdt, en het onzichtbare deel. Over beide

delen worden door mensen uitspraken gedaan, waarheden verkondigd. Waarheden op het ene terrein hoeven daarbij niet in tegenspraak te zijn met waarheden op het andere terrein. Beide waarheden bestaan naast elkaar.

Voor ons gedrag maakt het echter wel degelijk uit door welke waarheid wij ons in bepaalde situaties laten leiden! Dan kan het zelfs gebeuren dat over en weer de ‘andere waarheid’ als ‘leugen’ wordt gezien. Hiermee is gelijk verklaard waarom mensen soms een bepaald gedrag als leugenachtig betitelen, terwijl anderen het nu juist waarachtig vinden. De verklaring ligt in de keuze door welke ‘waarheid’ iemand zich laat leiden. Ik zal dat nog iets verder uitleggen. Als de ‘waarheid’ relationeel voor je is dan kun je niet anders dan je naaste (degene die op je rekt) beschermen. En dan kan het juist een leugen zijn om de feitelijke, wetenschappelijk aantoonbare waarheid te vermelden. De relationele waarheid leeft bijvoorbeeld met de beroemde bijbelse woorden: je zult geen vals getuigenis afleggen tegen je naaste. Een goede vader of moeder valt zijn of haar kinderen niet af in het bijzijn van anderen. Dat zou ‘vals’ zijn. Mijn denkbeeldige vriend zegt rustig dat zijn geliefde de allermooiste ogen van de wereld heeft, ook al staan ze achterstevoren in haar hoofd. Juist zo toont mijn vriend zich waarachtig en betrouwbaar. Als hij zich zou beperken tot uitspraken die wetenschappelijk gezien waar zijn – zichtbaar en controleerbaar – vrees ik dat hij niet alleen spoedig zijn vriendin kwijt is maar dat ook anderen zich niet aan hem durven toevertrouwen. Uit angst voor ‘de waarheid’ waarmee hij voor de dag kan komen.

Maar deze relationele waarheid reikt nog veel verder. Neem het beroemde voorbeeld dat iemand in oorlogstijd onderduikers in huis heeft genomen. Hoe reageert hij dan op een razzia? Wie relationeel denkt zal beweren dat hij geen onderduikers in huis heeft. Of hij zal, in een andere situatie, zeggen dat hij de verblijfplaats van bepaalde illegalen niet weet, ook al is dat helemaal niet in overeenstemming met de feiten. Een antwoord volgens de wetenschappelijk controleerbare feiten zou immers ten opzichte van de genoemde onderduikers of illegalen een ‘vals’, gemeen getuigenis zijn. Die waarheid kun je en mag je in een goede relatie niet verwachten.

In onze samenleving wordt vooral de ‘naakte waarheid’ gezocht. Er zijn weekend-bladen die leven van de ‘onthullingen’ die zij menen te moeten doen. De Hebreeuwse mens bedankt voor die waarheid. Bij hem heeft waarheid altijd een relationele lading; hetzelfde woord betekent dan ook betrouwbaarheid, waarachtigheid.

Met deze manier van kijken en deze waarheid hebben we dus ook te maken als we de bijbel lezen. De Hebreeuwse schrijvers van de bijbel vertellen vooral wat ‘waar’ is voor hun medemens, of voor God. Een wetenschappelijke waarheid hoeven we van hen niet te verwachten. En ook al beseffen we zo langzamerhand wel dat er ook wel degelijk een objectieve werkelijkheid cq. waarheid aan hun woorden ten grondslag ligt, zij geven toch een eigen kleur aan de werkelijkheid.

Laten we het maar ronduit zeggen: de bijbel is geschreven door mensen die relationeel denken en die de werkelijkheid kleuren met hun zienswijze. Wij zullen in de bijbel zeker niet Gods DNA vinden noch zijn soortelijk gewicht. Maar we zien wel mensen die door Hem in hun leven geraakt zijn en over zijn daden spreken.

En tenzij al die duizenden mensen – want daar hebben we het over – collectief gek zijn geweest, zit daar wel degelijk iets of iemand achter. Iets of iemand die wij misschien al meerdere keren hebben gezien, maar die we tot dusver niet konden herkennen. Misschien door een beperkte blik. Of misschien door een gebrek aan liefde in ons leven.

Wat is de bijbel?

Wie de bijbel gaat lezen stuit op hele oude literatuur uit de Hebreeuwse wereld. In totaal gaat het om 66 soms heel verschillende boeken (oorspronkelijk boekrollen) die over een periode van grofweg 1000 jaar zijn verschenen. Na een aanvankelijk mondelinge traditie hebben vanaf ca. 1000 v. Chr. talloze redacteuren en eind-redacteuren de tekst tot stand gebracht. Oorspronkelijk geschreven in het Hebreeuws, Aramees en Grieks door leden van het volk Israël is die literatuur in de loop der tijd gebundeld en ook steeds meer en telkens opnieuw

vertaald. Het Latijnse woord Biblia, waarvan het woord 'bijbel' is afgeleid, betekent 'Boeken'. De bijbel is dus een kleine bibliotheek.

De bijbel wordt meestal uitgegeven als een twee-delig werk, waarvan het eerste deel het Oude Testament en het tweede deel het Nieuwe Testament wordt genoemd. 'Testament' is in dit verband de vertaling van het Hebreeuwse woord 'berith' dat 'verbond' betekent. Dit verwijst naar een verbond tussen de Hebreeër Abram en God dat gezien wordt als het begin van het ontstaan van het volk Israël (ca. 1900 v.Chr.). Omdat dit verbond de dragende grond is in alle 66 boeken en omdat dit verbond in de vele generaties van de geschiedenis van Israël voortdurend wordt vernieuwd, wordt de bijbel hiermee simpel samengevat: Verbond of – naar de Latijnse vertaling – Testament.

In de Joodse wereld – rond het begin van de jaartelling begint men leden van het volk Israël aan te duiden als 'Joden', naar de Romeinse provincie Judea – worden vrijwel alleen de boekrollen van het eerste deel van de bijbel gelezen. Dit deel wordt door hen Tenach genoemd, naar de beginletters van de driedelige verdeling van die literatuur: Tora (dat 'onderwijs, levensles' betekent), Nebiim (profeten) en Chetubim (geschriften).

Wie de Tenach in het Hebreeuws bestudeert stuit op een literair kunstwerk dat in principe onvertaalbaar is. Dat komt omdat de Hebreeuwse letters tegelijk ook cijfers zijn. Het Hebreeuwse woord voor 'schrijver' betekent ook 'teller'. De schrijver is dus wel een heel bijzondere ver-teller. En verteld en geteld wordt er in de Tenach. Niet alleen kom je tegen uit hoeveel letters en woorden een bepaald bijbelboek bestaat, maar zinnen en hoofdstukken zijn ook opgebouwd met getallenreeksen: priemgetallen, oplopende getallen, aflopende getallen. Ieder woord heeft een bepaalde getalswaarde dat zich weer op een bepaalde manier kan verhouden tot de getalswaarde van een ander woord. De schrijvers hebben dat niet gedaan om zichzelf in de loop der eeuwen een beetje wakker te houden bij het redigeren en overschrijven van de bestaande teksten. Ze deden dat omdat ieder cijfer in het Hebreeuws een bepaalde betekenis heeft. Wie dus aan het schrijven is (ver)telt op die manier tegelijk nog een ander verhaal. Een verhaal dat de tekst onderstreept, een paradox aangeeft, of misschien juist een sleutel is om de tekst te duiden. Een simpel voorbeeld: Abram en Saraï krijgen als ze al hoogbejaard zijn en zich al hebben neergelegd bij hun kinderloosheid plotseling een naamsverandering. Abram wordt Abraham, Saraï wordt Sarah. Voor de letterlijke betekenis van hun namen heeft dat eigenlijk geen gevolgen. Maar vanuit de getallensymboliek betekent dat dat beiden dus een H aan hun naam toegevoegd hebben gekregen; in het Hebreeuws een Hé die de cijferwaarde 5 heeft. En de symbolische betekenis van dit cijfer is: zegen, vruchtbaarheid. Zo vertelt de schrijver dus met onmiskenbare humor dat die twee hoogbejaarde kinderloze mensen nu opeens 'vruchtbaar' heten. Dat is lachen. En zo noemen ze tenslotte ook de zoon die ze nog krijgen: Izaäk; kind van de lach.

Wie zo woorden, maar ook hele bijbelgedeelten bestudeert, die merkt dat de schrijver de verhalen met getallen structureert. Om nog slechts één voorbeeld te noemen: de getalswaarde van de Naam van God is 17 of – door een iets andere telling – 26. Dat was een reden voor de schrijvers om diverse verhalen of gedichten te schrijven in precies 17 of 26 woorden of zinnen. Of in veelvoud van 17 en 26; of de som van die getallen; of de vermenigvuldiging van die getallen; enzovoort. Zo schreven ze, weefden de Naam van God als het ware door de verhalen heen. En zo kennen we veel bijbelgedeelten, sommigen gestructureerd met het getal 10 (naar de 'Tien Woorden', een volheid van handelen), anderen met getal 7 (naar de dagen van een week, een volheid van leven), weer anderen met het getal 22 (het aantal letters van het Hebreeuwse alfabeth, een volheid van zeggen), enzovoort, enzovoort. Wie zich erin wil verdiepen verliest zich als het ware in een eindeloos mooi gemaakt mozaïek. Ieder woord staat precies op de goede plaats. Herinnert u zich die opmerking nog toen het over de Naardense bijbel ging? Elke vertaling van de bijbel breekt dit mozaïek aan stukken. De meesten weten niet eens meer van het bestaan ervan (in vertalingen wordt de H die Saraï krijgt gewoon 'vergeten'). De Joodse theologie, die – niet te vergeten ruim 1500 jaar ouder is dan de christelijke – weet hier wel van. En dan heb ik het nog maar niet over de nog veel verder doorgevoerde Joodse Kabbalah die een mens mee

kan voeren naar een mystieke getallenwereld waarin ook een briljant wiskundige kan verdwalen.

Hoewel ook het tweede deel van de bijbel, het zogenaamde Nieuwe Testament, door Joden is geschreven, wordt dit deel vrijwel alleen gelezen door mensen die de Joodse rabbi Jeshua (via de Griekse vorm bekender geworden als Jezus) zien als een messias die op een niet eerder vertoonde manier het verbond met Abraham vernieuwt. Vandaar de term – om maar eens heel precies te vertalen – Vernieuwd Testament. De term Nieuw Testament is in zoverre misleidend dat daar ook een ‘ander’ testament onder verstaan zou kunnen worden, wat niet de bedoeling is. Daarom horen beide delen van de bijbel dus ook onlosmakelijk bij elkaar en wordt er een fundamentele fout gemaakt als een Nieuw Testament weer zou beginnen met pagina één of wanneer een Nieuw Testament los wordt uitgegeven. Beide fouten worden overigens regelmatig gemaakt.

Wat betreft de Hebreeuwse term ‘messias’: letterlijk betekent dat ‘gezalfde’, een term die onder meer verwijst naar een koningschap in Israël dat tot heil van heel de wereld is. Mensen die in Jezus geloven als messias worden – naar de Griekse vertaling van de titel messias: ‘christos’ – christenen genoemd.

Het reeds genoemde verbond is de dragende grond van alle poëzie en proza, geschiedschrijving en verhalen, romans en liederen, wijsheidsspreuken en liturgie die je in de bijbel tegenkomt. Op allerlei manieren vertellen de schrijvers hoe zij als nakomelingen van Abraham het verbond met God in hun eigen leven hebben vernieuwd en ervaren; en: hebben doorgegeven aan een volgende generatie. Elke generatie is zich ervan bewust te staan in een ‘verbonds-geschiedenis’.

Vertrouwen

In het genoemde verbond gaat het om vertrouwen. Dit vertrouwen wordt over en weer gegeven. Het Griekse woord ‘pisteuein’ drukt dat heel goed uit: het betekent zowel ‘verkregen vertrouwen’ als ‘gesteld vertrouwen’. Ook als dit woord – zoals vaak – met ‘geloof’ wordt vertaald, verandert dat niets aan deze relationele betrekking. Er is het vertrouwen dat mensen op God stellen, zij geloven in Hem. Maar er is ook het vertrouwen dat God op mensen stelt, Hij gelooft in hen. Het tweede is psychologisch net zo fundamenteel als het eerste. Als één van beide van begin af aan al niet zijn vertrouwen in de ander wil stellen, ondergraaft dat de hele relatie en de persoonlijke groei. Denk maar aan een kind dat ten diepste niet door zijn ouders vertrouwd zou worden; dat is funest voor een gezonde ontwikkeling.

De kern van de bijbel ligt in de boodschap: denk en handel vanuit je hart; hart voor God, hart voor mensen, hart voor de hele schepping. Ze wil met haar boodschap mensen stimuleren hun bestaan een meerwaarde te geven door hun leven in verbinding te brengen met een Vader-Schepper.

Deze Schepper-God van de bijbel roept mensen vooral op een vergaande verantwoordelijkheid te nemen in zijn schepping. En in die verantwoordelijkheid mogen zij zich niet achter anderen en zelfs niet achter God verschuilen.

Deze houding staat vrijwel haaks op de godsdienstige cultuur in de bijbelse tijd. In veel religies is het een gevleugeld woord dat een mens in de wil van de goden moet berusten. Die gedachte dat een mens moet ‘berusten in Gods wil’ is niet alleen oud, hij is ook hardnekkig en je vindt hem vandaag de dag zeker in de Islam maar ook nog in bepaalde christelijke stromingen terug. Maar het woord ‘berusten’ komt in alle 66 boeken van de bijbel niet eens voor! Van begin af aan stelt de bijbel iets anders: als mens ben je geroepen je verantwoordelijkheid te nemen tegenover de wereld en tegenover God. Daarbij mag hij zelfs – in vrijmoedig vertrouwen – God in de weg gaan staan. We zien dat al in het leven van de eerste bondgenoot, Abraham. Als hij hoort dat God van plan is Sodom en Gomorra te vernietigen, gaat hij Hem – hoe eerbiedig zijn houding daarbij ook is en blijft – in de weg staan en vraagt aan God of Hij wel verantwoord en rechtvaardig handelt. Het resultaat van

de onderhandelingen die Abraham voert is dat God belooft de steden niet te vernietigen op voorwaarde dat daar minstens tien rechtvaardige mensen gevonden zullen worden (Genesis 18:16-33).

Even terzijde: Het zegt iets over die steden dat die tien rechtvaardigen daar niet gevonden werden. Het zegt misschien ook iets dat nog altijd Joden overal ter wereld in dorpen en steden synagogen stichten zodra daar tien volwassen mannen wonen die een eredienst kunnen houden; moeten die tien – de zogeheten ‘minjan’ – ervoor zorgen dat die plaats in elk geval niet het lot van Sodom en Gomorra zal ondergaan? De meeste synagogen in Europa liggen er tegenwoordig echter verloren en gehavend bij, of zijn volledig verwoest na de verschrikkelijke storm die tegen de Joden losbarstte. Er zijn Europese steden en landen die er trots op waren dat er bij hen ‘geen tien’ meer werden gevonden.

Direct vanaf het begin – ik kom daar later op terug – verzet de bijbel zich tegen een levenshouding die het menselijk bestaan ziet als een Lot (of zelfs Noodlot) waaraan niemand zich kan onttrekken. De bijbelse mens zag om zich heen hoe veel mensen bang waren voor hun goden, bang voor hun willekeur, bang voor wat ze over je beslisten of in de sterren over je hadden geschreven. Om die goden te vriend te houden of gunstig te stemmen werden aan die goden allerlei offers gebracht. Er werden – we kunnen dat nog steeds zien in onze eigen cultuur – dagen van de week speciaal aan hen gewijd: een zon-dag, een maan-dag, een Tiwaz-dag, een Wodan-dag, een Donar-dag, een Frija-dag, een Saturnus-dag.

Die angst en het daarbij horend bijgeloof is de bijbel vreemd. Er is weliswaar ontzag voor God (in oude vertalingen ook wel ‘vreze’ genoemd) maar de basis van hun relatie met God is vertrouwen. De dagen hebben bij het Joodse volk dan ook geen bijzondere naam, ze worden simpel geteld. Zo vinden we dat al in Genesis. Er is een eerste dag, een tweede dag, enzovoort. Alleen de zevende dag heeft een naam gekregen: sabbath. Hoewel alle dagen wel een eigen karakter hebben – waardoor in de loop van een week alle scheppingswerken van God langskomen en het bewustzijn van mensen wordt gescherpt – zijn alle dagen gewoon: dagen met God. Hij hoeft niet te vriend worden gehouden, Hij heeft immers bij de verbondssluiting al te kennen gegeven dat Hij met zijn volk leven wil.

Offers hebben in de bijbel dan ook een andere betekenis dan vaak wordt gedacht. Wie bijvoorbeeld het bijbelboek Leviticus bestudeert, merkt al gauw dat ze niet bedoeld zijn om God gunstig te stemmen. Want God is hen al gunstig gezind en wil zelfs temidden van hen komen ‘wonen’; hoe we ons dat ook zouden moeten voorstellen. De offers vallen in Leviticus onder al die dingen die moeten worden georganiseerd om dat mogelijk te maken. Dus de instelling van ambten, de bouw van een ‘tempel’ en de offers zijn om het eens zo te zeggen bedoeld als de infrastructuur die dit wonen van God onder de mensen mogelijk moet maken. Die infrastructuur wordt door God zelf voorgeschreven als de manier waarop mensen Hem kunnen ‘naderen’ (een Hebreeuwse woord voor ‘offer’ betekent ‘nadering’) zonder door zijn heiligheid te worden verschroeid.

Geen angst voor een grillige God dus in de bijbel. Wel ontzag. En een vrijmoedig vertrouwen waarin mensen hun verantwoordelijkheid op zich nemen. En natuurlijk kun je dan ook nog wel bang voor Hem zijn als je je verantwoordelijkheid niet goed hebt ingevuld. Maar zo kan een kind ook wegkruipen voor vader of moeder. En dat kan dan alleen door opnieuw ‘naderen’ worden goedge maakt. Maar goed komt het, als het aan de ouders ligt.

Geloven is geen systeem

In 2005 werd Mohamed B. veroordeeld wegens de moord op Theo van Gogh. Hij koos ervoor om tijdens het hele proces te zwijgen. Behalve vlak voordat hij definitief achter de gevangensmuren zou verdwijnen. Toen vertelde hij hoe alles voor hem draaide om zijn geloof. Eigenlijk vond hij het jammer dat hij in het vuurgevecht met de Amsterdamse politie niet was gesneuveld voor zijn god. Alles voor Allah. Al zou hij daarvoor zijn eigen vader of broertje hebben moeten ombrengen.

Opvallend in zijn betoog was dat hij wel sprak over mensen en tegen mensen, maar geen moment *met* mensen. Hij bad tot Allah dat hij zich niet van zijn geloofsovertuiging zou laten afbrengen. Kennelijk was een echt gesprek met mensen voor die opstelling bedreigend.

Worden christenen in principe ook opgeleid om kleine Mohamed B.'s te worden? Je hoort ze immers soms met een zelfde gedrevenheid spreken. Zij geven zich voor Jezus. Ze citeren Jezus ook: dat Hij gezegd heeft dat je je kruis op je moet nemen, jezelf verloochenen, je leven moet willen verliezen voor Hem, een vader of moeder niet lief mag hebben boven Hem. Soms zijn mensen om hen heen diep onder de indruk van zo'n groot 'geloof'. Maar wanneer is het nog gezond geloof en wanneer wordt het terreur? Wat vraagt Jezus eigenlijk van wie Hem volgen?

Ik heb een indiaanse vriend, Phil Lane jr., die regelmatig zegt: 'We have to walk the spiritual path on practical feet'. Eén van de verhalen die hij als illustratie daarbij vertelt blijft me altijd bij. Het gaat over twee indianen die met hun speciaal hiervoor opgeleide paarden als enigen tot in het midden van een gigantische bizonkudde weten door te dringen om daar een witte buffel te schieten. Op het moment suprême, doel in zicht, eeuwige roem in het vooruitzicht, ziet één van beiden uit de neusgaten van zijn moegestreden paard bloed komen. Wat doet hij? Hij roept tegen de ander 'ga door, ga door!' en zelf houdt hij de teugels in. De ander schiet vervolgens inderdaad de begeerde witte buffel.

Een prachtig beeld dat ons voorhoudt hoezeer we geneigd zijn in onze ambities en ook spirituele aspiraties onze verantwoordelijkheden te vergeten voor de levende wezens om ons heen, mens of dier. En we zien tot vandaag de dag hoe mensen hiermee de fout ingaan en 'terroristisch' worden: hun denken, spreken, doen gaat ten koste van mensen om hen heen. Ik weet waar ik zelf in de fout ben gegaan als ik achterom kijk naar het pad dat ik tot nu toe heb gevolgd. Ik zie waar ik mensen aan de kant heb gezet – vaak juist degenen die mij na waren – of geslachtofferd voor de 'witte buffel' die ik voor ogen had. En ik weet ook hoe enthousiast ik kan zijn. Probeer me dan maar eens te stoppen! Bovendien kwam er ook nog allerlei vrome taal uit mijn mond – zeg daar dan maar eens wat van...

Voor je het weet kunnen we blind worden voor wat we op ons spirituele pad aanrichten. Maar: daarmee houdt het eigenlijk meteen op een spiritueel pad te zijn!

Wie echt gelooft, luistert naar de ander. Neemt tijd om de ander te horen; neemt nog meer tijd om de ander te begrijpen; en is bereid de eigen mening over de ander te herzien. Wie echt gelooft, heeft elk ander lief. Zoals God – naar woorden van Jezus – zijn zon laat opgaan voor iedereen en zijn liefde naar iedereen uitstrekt. Op Jezus' woorden over zelfverloochening volgt direct: 'en volg Mij na'. Hij maakte geen slachtoffers op zijn spirituele weg. Als Hij zijn weg aan zijn leerlingen wil uitleggen heeft Hij het over lijden/sterven en opstaan. En dat in één adem, als een geheel. Veel gelovigen zie je die woorden knippen. Er zijn aan de ene kant christenen die gefascineerd zijn door lijden en sterven en worstelen met Pasen. Aan de andere kant zijn er christenen die alleen aan Pasen willen denken en die lijden en sterven slechts als een soort opstapje zien naar hemel-leven. Mohamed B. zou het met die laatste categorie goed kunnen vinden. Maar bij Jezus klinken sterven en opstaan als een eenheid. Het is een ongedeelde weg. Het loslaten van het leven, het delen van je leven met anderen, het 'je laten breken als brood' of 'je laten zaaien als zaad' (beeldspraken van Jezus) is direct verbonden met het nieuwe leven dat daaruit ontstaat, dat mensen voedt, dat vrucht draagt op het veld. Verliezen en vinden zijn bij Hem één. Zoals in het verhaal van Phil Lane die ene indiaan. De indiaan die zijn paard inhield en dus het doel niet meer leek te kunnen bereiken is tenslotte juist degene die het doel wél bereikt.

De leerlingen van Jezus hebben het net zo moeilijk met deze weg als ieder ander. Petrus neemt zijn Meester zelfs even terzijde om Hem ernstig te berispen. Met het doel zo vlak voor ogen zegt hij tegen Jezus: nu moet je niet meer over lijden praten, nu mag je niet meer inhouden. Nu moet je juist doorzetten, want anders is alle moeite voor niets geweest! Die woorden moeten voor Jezus heel verleidelijk zijn geweest. Inderdaad, laten ze Hem nu maar koning maken. Het volk is er rijp voor. Het zal misschien een paar slachtoffers kosten, maar dan is Hij er: koning over Israël. Maar juist omdat het zo verleidelijk is, is daarom misschien zijn antwoord aan Petrus keihard: achter Mij, satan! Geen slachtoffers!

Wie dus gelovigen spreekt: toets of ze echt bereid zijn te luisteren, zich in de rede laten vallen en je recht doen, of dat ze zich afsluiten als een Mohamed B.. Wie echt vertrouwt leeft zonder angst en sluit zich niet op in een systeem.

Overigens kom je zulk systeem-denken overal tegen. Ook bij niet-gelovenden. Ik ken bijvoorbeeld politici die zichzelf zeer verlichte denkers vinden, maar ze zijn niet van plan zich ook maar even te verdiepen in de wereld van hun vermeende tegenstanders, of het nu de Islam betreft of andere godsdiensten of welke levensbeschouwing ook. Bang om anders te gaan denken als je *met* mensen praat?

Hoe lees je de bijbel?

Er blijven nog diverse vragen liggen voordat we dit hoofdstuk kunnen afsluiten. We zullen nog iets moeten zeggen over de verschillen in uitleg van de bijbel waar een buitenstaander mee te maken krijgt. Ik zal nog iets moeten zeggen over de Joodse manier van vertellen die je in de bijbel tegenkomt. Daarbij zal ik nog een keer – maar nu anders – terug moeten komen op de verhouding bijbel en werkelijkheid. En last but not least: er moet iets gezegd worden over het scheppingsverhaal, juist omdat de bijbel daarmee begint en velen daarover ook direct struikelen als ze de bijbel lezen. Eerst dus over de uitleg van de bijbel. Hoe de bijbel te lezen?

De taal van liefde, wijsheid en vertrouwen is universeel. Daardoor zal de bijbel altijd weer herkend worden door mensen in andere tijden. Maar de schrijvers zelf hebben uiteraard geleefd in een bepaalde tijd in een concrete omgeving. Als je de bijbel leest zul je je naar mijn mening dus ook altijd moeten verdiepen in de situatie waarin de woorden zijn geschreven. Ik zeg bewust: naar mijn mening. Want er bestaat ook een christelijke traditie die de bijbel ziet als onfeilbaar woord van God (men spreekt dan wel over ‘van koft tot koft Gods Woord’) en die daar dan ook de bijbelse tijdsbeelden en geschiedsschrijving bij betrekken; inclusief het bijbelse scheppingsverhaal. Wie over die traditie meer wil weten moet ik naar andere literatuur verwijzen, omdat ik dat standpunt niet huldig. In mijn optiek zullen we ons altijd eerst moeten verdiepen in het tijds- en wereldbeeld van de schrijver om zijn bedoeling goed te kunnen vertalen naar onze eigen tijd. En dat heeft grote gevolgen voor de uitleg van de bijbelteksten.

Als voorbeeld nemen we het tamelijk bekende bijbelvers: ‘Uw Woord is een lamp voor mij voet en een licht op mijn pad’ (Psalm 119:105). Ik zie deze tekst nog wel eens als spreuk aan een wand hangen. Ik herinner me hem vooral op een prachtig ontworpen poster. Gefotografeerd was een pad dat door een bos heen slingerde en dat door de zon werd overgoten. Alles op de poster was licht. De maker had zich duidelijk laten inspireren door de woorden ‘lamp’ en ‘licht’. De indruk die op die manier werd gewekt is mijns inziens echter ongeveer het tegenovergestelde van wat de dichter van Psalm 119 bedoelt. In de tijd van de dichter was een lamp niet veel meer dan een kaars. Waarschijnlijk heeft hij niet veel meer dan een joods olielampje voor ogen gehad. En met zo’n olielampje vergelijkt hij het woord van God. Dat wil zeggen: in plaats van licht is het meeste dan dus juist donker. En in dat donker schijnt een klein lichtje. En zoals iemand met zo’n olielampje in handen zijn weg zoekt in het donker, zo beleeft de dichter zijn weg door het leven met de woorden van God. Het contrast met de genoemde poster is letterlijk een verschil van dag en nacht. En dat geldt ook voor de beleving die erbij hoort. De poster suggereert dat wie met Gods woorden onderweg is een duidelijke weg gaat, de weg weet; zo’n soort christen zal dat ook uitstralen. De Psalm roept juist het beeld op van iemand die de weg niet weet, die weg in elk geval niet zien kan, maar die besloten heeft te vertrouwen op dat kleine licht dat hij voor ogen of boven zijn hoofd houdt. En bij dat licht kan hij steeds één of twee stappen ver zien om vervolgens die stappen ook te zetten; en daarna weer verder, steeds een paar stappen, zoekend naar een pad.

Met dit voorbeeld wil ik aangeven hoe belangrijk het is de bijbel te lezen in zijn context en in zijn tijd. Dat betekent dat je wordt meegevoerd naar vreemde oorden. Hoe ingewikkeld vinden wij een oud-Nederlandse tekst al niet van vijf eeuwen geleden? Wie de bijbel gaat lezen gaat twee- tot vierduizend jaar terug in de tijd en bevindt zich in een omgeving die meer aan bijvoorbeeld Marokko doet denken dan aan Nederland. En beweegt zich in een taalveld waarin een heel andere manier van denken en kijken wordt uitgedrukt dan wij gewend zijn. Wat moet je met een taal waarin er bijvoorbeeld niet eens een woord voor gewoonweg ‘zijn’ bestaat, maar waarin ‘zijn’ altijd op iets of iemand betrokken moet zijn? Een

taal die bovendien zeer compact is, van huis uit zonder klinkers wordt geschreven, en van rechts naar links gaat? Niet voor niets verschillen de vertalingen soms enorm; en alle vertalingen zullen altijd ook te maken hebben met de visie die de vertaler in zijn hoofd heeft. En dat geldt – even voor de duidelijkheid – dus ook voor de theoloog die ik ben.

In dit geval hebt u te maken met een theoloog die zijn oor vooral te luisteren wil leggen in de Joodse wereld. Omdat ik er nu eenmaal van overtuigd ben dat een Nederlander een oud-Nederlandse tekst altijd nog beter zal kunnen duiden dan een Egyptenaar. Al was het maar omdat bepaalde plaatsbeschrijvingen en klimatologische verschijnselen hem bekend voorkomen. Het Joodse volk is bovendien een volk waarin eeuwenoude tradities levend gehouden worden. Daardoor is het mogelijk dat de eerste de beste gelovige Jood een duizend jaar oude traditie direct herkent. Een Jood die de Evangeliën bestudeert herkent direct bepaalde tradities in het leven van Jezus, heeft daar een beeld bij, begrijpt de woorden – niet zelden op een heel andere manier dan diezelfde woorden zijn gaan leven in vertalingen en uitleg van de bijbel in de kerk. Reden genoeg dunkt mij om je als theoloog te verdiepen in de Hebreeuwse taal, de Joodse cultuur en de rabbijnse uitleg van de bijbel.

Verhalen en symboliek

Stel aan een Jood een abstracte vraag – bijvoorbeeld: 'wie is mijn naaste?' – en de kans is groot dat hij je een kort verhaal vertelt; 'Er was eens een man en die ging van Jeruzalem naar Jericho...'. Wie zich in het Jodendom verdiept komt in een wereld van verhalen. Dat geldt ook als je de bijbel gaat lezen, en het maakt de bijbel tot een levendig boek. Joden waren en zijn gewoon levenslessen en praktische wijsheid te 'verpakken' in verhalen. Omdat verhalen nu eenmaal altijd sterker zijn om levenswijsheid in over te dragen dan in een filosofische jargontaal. Je zou kunnen zeggen dat in de Joodse wereld het vertellen van verhalen tot kunst is verheven.

Het is echter ook weer een kunst op zich om die verhalen correct te gebruiken en uit te pakken, zodat de daarin meegegeven wijsheid door een volgende generatie werkelijk goed gehoord wordt. Uit mijn eigen kerkelijke praktijk weet ik dat daar niet zo gek veel van terecht komt. Ik constateer dat veel mensen hun hele leven onderweg blijven met zogenaamde 'zondagsschoolverhalen'. In hun jeugd hebben ze bijbelverhalen horen vertellen, maar die verhalen zijn nooit 'uitgepakt'. Ze hebben geen idee op welke vraag dat verhaal een antwoord was; en dus ook geen idee meer van het punt van vergelijking of wat er en passant nog aan wijsheid in ligt opgeslagen.

En daar komt nog iets anders bij. Ik heb al verteld dat de Hebreeuwse letters en woorden ook cijfers en getallen voorstellen en een symbolische betekenis hebben. Dat heeft – zo zagen we – gevolgen voor de compositie, het mozaïek waarin het verhaal wordt vastgelegd. Maar ook de woorden zelf hebben vaak een symboolfunctie. Onlangs is nog weer eens een hele encyclopedie uitgegeven waarin deze symboolwoorden met hun betekenis zijn opgenomen: Symbolen in de bijbel. Van het woord 'Aardbeving' tot het woord 'Zweet' wordt daarin aangegeven hoe de verhalenvertellers ogenschijnlijk onschuldige woorden gebruiken die echter gehoord en gelezen moeten worden met hun betekenisvolle meerwaarde. Wie bij de letterlijke betekenis van die woorden blijft steken, loopt daardoor het risico de eigenlijke boodschap niet te verstaan of zelfs mis te verstaan. Dat is dus ook wat bijbeluitleggers bedoelen als ze aan bijbellezers de waarschuwing meegeven om de bijbel niet letterlijk te nemen, maar vooral wel serieus te nemen. En je neemt de bijbel pas serieus als je de betekenis van de symboolwoorden in je uitleg meeneemt.

Dus, om maar twee voorbeelden te noemen: wie in bijbelverhalen het woord 'water' tegenkomt moet niet zozeer denken aan H-2-O, maar óf aan 'leven' (vgl. vruchtwater of een oase in een woestijn) óf aan 'dood' (vgl. een zee waarin je kunt verdrinken). Als we het woord 'weg' tegenkomen, moeten we niet zozeer aan een straatweg denken alswel aan de weg die een mens vanaf zijn geboorte gaat, de 'levensreis' met alle keuzes en ups en downs die daarbij horen. Enzovoort, enzovoort.

Bijbeluitleggers verdiepen zich voortdurend in deze Joodse verteltechnieken. En zo proberen ze de verhalen opnieuw te laten leven.

Je kunt een verhaal als van 'de zondvloed' ten tijde van Noach letterlijk nemen. Ik heb daar op zich ook niets tegen. Maar verder heb ik daar niet veel mee. Ik kan op grond daarvan hoogstens mijn steun geven aan een archeologische expeditie om die grote vloed in de aardlagen terug te vinden. Ik wil de bijbel echter vooral serieus nemen. En dan gaat het dus over iemand die 'door de dood heen' wordt beschermd en naar een nieuwe wereld gaat. Hoe dat kan en wat dat betekent wordt nog altijd verteld als mensen worden gedoopt – waarbij ze door 'water' heengaan.

Je kunt een verhaal als van Jezus die over het water liep letterlijk nemen. Ik heb daar niets tegen. Hoe gek het misschien ook klinkt, wie weet ontdekken we nog eens wat telekinetisch allemaal mogelijk is. Maar ik wil de bijbel vooral serieus nemen. De symbolische betekenis van het verhaal is belangrijker dan of dit al dan niet ooit in een wetenschappelijke theorie zal worden uiteengezet. Wie op het 'water' kan lopen is sterker dan de dood, sterker dan alle levensbedreigende machten. En daarom wordt dit verhaal nog steeds verder verteld.

Je kunt dus ook – we zullen het er nog uitgebreider over hebben – het scheppingsverhaal letterlijk nemen. Wie weet word je dan ooit een wetenschapper die het creationisme wil gaan bewijzen. Mijn zegen heb je. Maar laten we het scheppingsverhaal vooral serieus nemen. Dan komen we bij de betekenis die het ook vandaag nog heeft. Dan gaan we het verhaal 'uitpakken' en horen indrukwekkende levenswijsheid.

Met deze paragraaf heb ik wellicht ook direct duidelijk gemaakt waarom kerken willen dat hun predikanten een academische scholing hebben. Bijbeluitleg – 'exegese' heet dat in het theologisch vakjargon – is een vak op zich. Eén van de vele vakken die een predikant hoort te beheersen. U kunt zich vast ook voorstellen hoe tenenkrommend het voor mij als predikant soms is om een voorganger de bijbel te horen uitleggen zonder exegetische kennis van zaken – ook al bedoelt hij het nog zo goed. Overigens schrijf ik dit niet om 'gewone mensen' te ontmoedigen de bijbel ter hand te nemen. Als zij die lezen als een liefdesbrief kunnen ze immers weinig fout doen. Want hoe is dat met liefdesbrieven? Ook al zou je een bepaalde passage verkeerd begrijpen en doen wat volgens jou door je geliefde van je wordt gevraagd, je geliefde zal daar nooit kwaad om worden. Hij of zij zal, integendeel, geroerd zijn door je liefde. Liefde blijft het sleutelwoord. Vervolgens zul je natuurlijk op een dag ook horen hoe de passage wel was bedoeld en die betekenis dan ook een plek in je leven geven.

Geschiedenis en schepping

Er is een eigenaardig trekje aan het Jodendom en daardoor ook aan de Tenach. Van huis uit is het geen natuur-godsdienst. Er is wel een scheppingsverhaal in de bijbel – meer dan één zelfs, zoals we zullen zien – en dat staat ook prominent vooraan, maar dat is pas heel laat verwoord en opgeschreven. Waarschijnlijk dateert het uit de 6e eeuw voor Christus. De godsdienst van Israël is van huis uit echter een geschiedenis-godsdienst. Zij begint niet met de oorsprong van de wereld of de aanwezigheid van een god in de natuur, maar met de roeping van een mens: Abram, met wie God een verbond sloot. We hebben al geconstateerd dat de hele bijbel wordt samengevat met het woord 'Verbond' of 'Testament'. De God van Israël is dan ook geen natuurgod maar heet de Verbondsgod. Dat heeft aanzienlijke gevolgen.

Omdat Hij de Verbondsgod is gaat de geschiedenis die Hij met zijn volk maakt voorop. Hij is een God-onderweg voor hen, één die hen aanspreekt, onderwijst, opvoedt, waarschuwt, roept tot een andere manier van leven. Nog anders gezegd: het volk Israël kent zijn God allereerst vanuit de relatie die er over en weer is, dus van binnenuit! We kunnen dat vergelijken met de manier waarop wij zelf – althans de meesten van ons – onze ouders leerden kennen. Ik kende mijn vader en moeder al lang voordat ik hun paspoort zag en kon vaststellen wanneer en waar ze geboren werden. En ik kende hen ook al lang voordat ik begon te merken hoe de buitenwereld hen zag; of hoe, so wie so, de buitenwereld vond dat een vader en moeder zouden behoren te zijn. Mijn verhouding met mijn ouders begon dus relationeel. En vanuit die relatie verklaarde ik ook hun gedrag. Ook als dat gedrag voor buitenstaanders onbegrijpelijk was. Ik ken hen van binnenuit.

Zo kent Israël God allereerst dus van binnenuit, vanuit de vertrouwensrelatie met de Verbondsgod. Met deze Verbondsgod verbindt Israël in een later stadium ook de natuur.

Beter gezegd: Als zij de natuur zien dan beleven zij deze als 'schepping'. De God met wie zij onderweg zijn is volgens hen ook de God die alles heeft gemaakt, geschapen. Maar dat betekent voor hen dan ook dat zij Hem in die schepping herkennen. Niet leren kennen dus, maar her-kennen! Ze herkennen Hem om zo te zeggen aan zijn typische manier van werken, aan de dingen die zij al van Hem wisten en nu ook in de schepping terugzien. Het is immers dezelfde God en het is dezelfde Hand. Je zou het ook zo kunnen zeggen dat ze het spreken van hun God, zijn woorden, opnieuw horen in de schepping. Die schepping spreekt voor hen dus dezelfde taal als welke zij uit hun verbonds-geschiedenis kennen.

Hierdoor beweegt de bijbelse mens zich door de schepping als kijkt hij naar goddelijke taal en tekens. Laten we zeggen: hij bladert als het ware door de schepping als was het een soort goddelijk poëziealbum naast de Tenach. Als we dat tot ons door laten dringen begrijpen we nu nog beter wat in de vorige paragraaf aan de orde was, namelijk waarom veel woorden in de bijbel symboolwoorden zijn. De woorden verwijzen immers naar de werkelijkheid. En die werkelijkheid zelf, met name allerlei verschijnselen in de schepping, wordt door Israël dus als vol betekenis, als taal en teken gezien. We noemden al: aardbeving, zweet, water en weg. Maar we beseffen dat op deze manier bijna alles in de schepping beeld-spraak kan worden.

Ik zal weer een aantal voorbeelden noemen. Als Jezus een vreemde vrouw ontmoet bij een dorpsbron waar Hij even wil bijkomen van zijn reis, voert Hij een gesprek met haar waarbij al spoedig de vraag aan de orde is uit welke 'bron' zij nu eigenlijk leeft. Hij gaat bijna naadloos over van de concrete dorpsbron naar de Bron waar alle bronnen in de wereld voor Hem het symbool van zijn. De concrete bron is een gelijkenis van de geestelijke bron. En zo is eindeloos aan te vullen. De wind kan een gelijkenis zijn van de Geest van God. De veertig weken dat een zwangere vrouw haar kind draagt is een gelijkenis van de tijden van verwachting in de geschiedenis van Israël – denk bijv. aan de veertig jaren in de woestijn – voorafgaande aan de 'verlossing'. De maan die in Israël de tijdrekening en dus het leven bepaalt is een gelijkenis dat een mens niet zelfgenoegzaam moet leven (zoals de zon doet) maar in relatie. Dat de toppen van een berg kaal en onherbergzaam zijn en juist de dalen vol groen is een gelijkenis dat God de hoogmoedigen van verre kent en juist de ootmoedigen (die van hun leven als het ware een dal-kom maken) van dichtbij. Het zaad dat zich in de aarde verliest en sterft en juist zo vruchtdraagt is een gelijkenis van de dood en opstanding. Enzovoort... Zo herkent de bijbelse gelovige in de schepping de hand van God die hij uit zijn persoonlijke relatie met Hem kent.

Een kerklied zegt het zo:

*'t Is alles een gelijkenis
van meer dan aards geheimenis*

Het mag duidelijk zijn dat deze bijbelse manier van kijken naar de schepping om ons heen, ver verwijderd is van onze moderne blik. Wij kijken – en dan zijn we weer dichtbij 'de kleine prins' – vrijwel alleen naar de buitenkant, oppervlakkig, en zien of horen geen 'taal' meer om ons heen. Alleen bij dichters en schilders vind je er nog wel eens iets van terug.

Het scheppingsverhaal

We kunnen er niet om heen, we moeten iets over het bijbelse scheppingsverhaal (Genesis 1-4) zeggen. Omdat juist dat verhaal vaak direct ter discussie staat als de bijbel ter sprake komt. Binnen de kortste keren merkt dan weer iemand op dat we toch ook niet meer in de ooeveer geloven.

Toch heb ik in het kader van dit hoofdstuk zo lang mogelijk gewacht om het onderwerp aan de orde te stellen. Eerst wilde ik duidelijk maken hoe de bijbelse mens denkt en kijkt, hoe geloof en wetenschap zich verhouden, hoe de getallensymboliek de bijbelverhalen structureert, wat symboolwoorden zijn, en hoe in Israël de verhouding geschiedenis-schepping ligt. Met die kennis in huis kan ik nu iets over het scheppingsverhaal vertellen. Iets. Want ik gaf al aan dat het scheppingsverhaal van Israël heel laat is geconstrueerd, toen ze al eeuwen met hun Verbondsgod onderweg waren. Dat betekent ook dat het

scheppingsverhaal vol gepropt zit met de kennis en levenswijsheid die Israël rond de 6^e eeuw voor Christus bezat. Alle grote bijbelse thema's komen in de eerste vier hoofdstukken van Genesis al aan de orde. Daar gaan we ons dus hier niet in verdiepen. Maar met de kennis die ik tot nu toe met u deelde kan ik nu wel een paar dingen uitleggen.

Eerst iets over de structuur van het boek Genesis. Maar wie dat te technisch vindt mag dit lange gedeelte ook overslaan.

Genesis is – vanuit de Hebreeuwse tekst – onder te verdelen in tien hoofdstukken die allemaal beginnen met de woorden 'Dit is de wording (genesis) van...'. Alles in Genesis is 'worden', een 'geschieden'; een 'geschiedenis' die toekomstgericht is. Dat blijkt telkens een moeilijke gedachtesprong voor ons. Wij denken bij het woord 'geschiedenis' aan het verleden. Als het in Genesis gaat over 'het geschieden/worden' van Adam, is dat in onze bijbels vaak vertaald als 'geslachtsregister'. Terwijl wie even nadenkt beseft dat er natuurlijk geen geslachtsregister in onze betekenis van het woord kan zijn; want wie waren dan zijn voorouders? Het Hebreeuws denkt toekomstgericht. Adam is niet zozeer een gestalte in het verleden, hij is nog veel meer een gestalte in de toekomst. Ik probeer dat nog nader uit te leggen.

Het Hebreeuwse woord 'Adam' betekent 'mens' of 'menschheid'. Wat in de bijbel wordt verteld is 'de wording van de mensheid'. Met z'n allen zijn wij onderweg naar wat de mens volgens God zou moeten zijn. We zijn daar dus nog niet! Wat de mens zal 'worden', hoe de mensheid uiteindelijk zijn zal, ligt in de toekomst. Wij zijn nog niet 'af', nog niet volmaakt. De hele geschiedenis van Israël staat in het kader van dit 'worden' van de mensheid. Alle generaties zijn daarbij aan elkaar verbonden. Iedere nieuwe generatie is dichter bij het uiteindelijke doel. Het gaat er daardoor in zekere zin niet om wie mijn vader was (zo denken wij veel meer), maar wie en hoe mijn kinderen zullen zijn. In hen zet de lijn van de wording – waar ik zelf maar een schakeltje in ben – zich door. Nog anders gezegd, in Genesis-taal: de wording van mijn vader ligt in de wording van mij en die ligt weer in de wording van de volgende generatie, enzovoort. Daarbij gaat het niet alleen om biologisch ouderschap. Iemand kan op heel andere wijze een 'zoon' of 'dochter' creëren dan (alleen) door voortplanting.

Nu gaan we naar Genesis kijken. Tien hoofdstukken dus die allemaal beginnen met 'dit is de wording van'.

We hebben al gehoord dat de geschiedenis van Israël begint met de roeping van Abram (ca. 1900 v.Chr.). Hij is de eerstgeboren zoon van Terah. Abrams leven wordt beschreven vanaf Gen. 11: 27 onder de titel 'Dit is de wording van Terah...'. We begrijpen nu vanuit het daarnet gezegde dat die wording van Terah het leven van Abram behelst (en Abrams 'wording' ligt straks weer in het leven van Izaäk). Is er dan toch nog iets te zeggen van een leven vóór Terah? Eigenlijk niet. Wie of wat er vóór Terah was gaat verloren in de oergeschiedenis van de mensheid waarnaar nog altijd wetenschappelijk onderzoek wordt gedaan. Toch is er in de bijbel een stuk geschreven dat aan het leven van Terah cq. Abram voorafgaat. Men heeft als het ware het leven van Abram – en dus het ontstaan van het volk Israël – willen linken aan de oergeschiedenis van de mensheid. Een geschiedenis waarin je in gedachten terug zou kunnen gaan tot 'het begin', tot het allereerste 'worden' van de mens. De bijbelredacteurs hebben dit gedaan door twee 'wordingslijsten' (geen genealogie!) samen te stellen. De ene lijst staat vóór het zondvloedverhaal, de andere daarna. Elk geeft een opsomming van tien (!) generaties/verwekkingen/wordingen. Beide lijsten zijn parallel opgebouwd en eindigen met een vader en drie zonen. En zo komen we bij de eerste wordingslijst die u kunt vinden in Genesis 5. Daar staat in Genesis 5 vers 1: 'Dit is (het boek van) de wording van de mens'. En zoals het daar staat lijkt het dus ook wel het begin van een boek, en dat is het waarschijnlijk ook een tijd lang geweest: het oorspronkelijke begin van het boek Genesis, en dus het begin van de hele bijbel. 'Dit is het boek van het worden van de mens/Adam.

In dat verband is het interessant op te merken dat het Nieuwe Testament op precies dezelfde manier begint: 'Dit is het boek van de genesis van Jezus..'

Wie vervolgens in Genesis 5 begint te lezen zal horen – zoals we hebben uitgelegd – dat de wording van de mens/Adam ligt in de wording van zijn zoon Seth. Maar de wording van Seth ligt weer in de wording van zijn eerstgeboren zoon Enos. En diens wording ligt weer in de wording van zijn zoon Kenan, wiens wording ligt in zijn zoon Mahalaleël, wiens wording ligt in zijn zoon Jered, wiens wording ligt in.... Enzovoort, enzovoort. Een heel lint van eerstgeboren zonen is zo door de bijbel heen te volgen die ergens naartoe stuwt; het is de wordingsgeschiedenis van de mens. In het Nieuwe Testament loopt dit lint van eerstgeboren zonen naar Jezus, en dat is een reden voor christenen om te zeggen dat Jezus de ware mens/Adam is naar Gods bedoeling, dat in Hem die wordingsgeschiedenis ‘af’ is. Tegelijk leeft ook het besef dat de rest van de mensheid, wij allemaal, nog lang niet leeft zoals Hij leefde; dus de geschiedenis gaat nog door totdat de mensheid volmaakt zal zijn zoals God bedoeld heeft. In die hoop leeft in elk geval het Joodse volk, en die hoop is bij hen ondanks alle gruwelen onderweg onuitroeibaar.

Nu kan ik hier niet uitgebreid ingaan op het feit dat in dit ‘wordingslint’ vanaf Gen. 5 alleen eerstgeboren zonen worden genoemd. Maar het is belangrijk te weten dat het ‘eerstelingschap’ (ook wel minder juist het ‘eerstgeboorterecht’ genoemd) in Israël een geladen begrip is. De ‘eerstgeborene’ in het gezin is de rechterhand van zijn vader. Hij vertegenwoordigt als het ware alle andere kinderen bij zijn ouders, en vertegenwoordigt ook zijn ouders bij zijn broers en zussen. Hij heeft dan ook een grotere verantwoordelijkheid dan de anderen, namelijk de roeping om een goed medium te zijn. Dat gaat mis als hij zijn bijzonder positie als een recht gaat zien waarop hij zich laat voorstaan of die hij misbruikt. Het gaat ook mis als broers en zussen zijn positie niet meer begrijpen en jaloers op hem worden omdat hij zo dichtbij de vader staat. Welnu, het hele boek Genesis gaat eigenlijk over de uitleg van dit begrip ‘eerstelingschap’, wat het betekent en wat daarin allemaal relationeel mis kan gaan. En eigenlijk vertelt Israël in al die verhalen – over vaders en hun eerstgeborenen, en over eerstgeborenen en hun broers – alleen maar over zichzelf en wat ze in haar lange geschiedenis allemaal meemaakt. Want: Israël ziet zichzelf als de ‘eerstgeborene’ temidden van alle volkeren van de aarde! Dus: alle volken zijn eigenlijk broers en zussen van elkaar, inclusief Israël. Alleen is Israël zich bewust van de bijzondere positie, de verantwoordelijkheid om de ‘eerstgeborene’ in dit gezin te zijn; en dus de roeping – zij hiertoe gekozen, uitverkoren – alle volken goed bij God (de Vader van het gezin) te vertegenwoordigen, en God de Vader goed te vertegenwoordigen onder de volken. De bijbel vertelt dat de Joden dus de roeping hebben om als het ware Gods rechterhand in de wereld zijn. U mag zelf oordelen of de eerstgeborene zich daarnaar gedraagt; en u mag met name ook bepalen of de broertjes en zusjes van dit volk ook maar iets begrepen hebben van de zware verantwoordelijkheid van de eerstgeborene in hun midden.

Ik heb nu uitgelegd hoe de geschiedenis van Israël vanaf Abram dus als het ware nog verder naar het verleden, naar de oertijd is verlengd, door het ‘wordingslint’ van eerstgeborenen in Genesis 5 te laten beginnen.

Wat gaat er dan nog aan Genesis 5 vooraf? Je zou kunnen zeggen dat iemand het nodig vond om een soort achtergrond te schilderen en om het decor neer te zetten waartegen en waarop de genoemde wordingsgeschiedenis zich zal gaan afspelen. Dat is het ‘toneel’ dat wordt geschilderd vanaf Genesis 2: 4. Alle belangrijke spelers worden daarin aan ons voorgesteld. Tot en met de draak, cq. duivel of slang of Amalek of hoe hij ook in de bijbel genoemd wordt, het kwaad in eigen persoon. En alle belangrijke thema’s die in de wordingsgeschiedenis van de mens een rol spelen passeren de revue – ik kan nu niet uitleggen hoe. Degene die uiteindelijk heel Genesis redigeerde heeft dit ‘decor’ zo verwoord dat hij de wordingsgeschiedenis als het ware nog langer maakte en nog diepzinniger. Hij heeft de wordingsgeschiedenis verbonden met de schepping zelf! ‘Dit is de wording van hemel en aarde...’, zo begint zijn verhaal. Zodat de lijn dus wordt: de wording van hemel en aarde is de wording van mens...(Genesis 5 en volgende). Alles in hemel en op aarde draait dus om ons (eindelijk volwassen) worden.

Last but not least: tenslotte is vóór dit alles een lied neergezet, een belijdenis die aan alles voorafgaat. Een proloog die wereldberoemd zou worden, de woorden van Genesis 1 (tot hoofdstuk 2:4). Maar of iedereen nog in de gaten heeft dat het hier om een belijdenis gaat?

Eén van mijn hoogleraren zei altijd: je kunt vragen *hoe* de wereld is geschapen, en je kunt vragen *waarom* de wereld is geschapen. Voor de beantwoording van de eerste vraag moet je archeologie of natuurwetenschappen gaan studeren. Met de tweede vraag kun je in de bijbel terecht.

Wie dit hoofdstuk gevolgd heeft, begrijpt dat natuurwetenschap en schepping elkaar totaal niet uitsluiten. Het zijn twee benaderingen van dezelfde werkelijkheid. Als ik naar de natuur kijk als 'schepping' dan spreekt ze voor mij een bepaalde taal; dan word ik (door de Verbondsgod) onderwezen, tot verwondering en stilte gebracht, gewezen op de zin van het leven. Als ik me als wetenschapper op natuuronderzoek stort, wil ik weten hoe alles in elkaar zit en hoe het zo gekomen is.

Genesis 1 belijdt 'de schepping'. Het is een belijdenis die Israël uitspreekt rond de 6^e eeuw voor Christus. In die 6^e eeuw verkeert het volk in ballingschap in Babel en ziet van dichtbij hoe een natuur-godsdienst werkt. Ze signaleren de angst onder het babylonische volk voor de willekeur van de goden. Een angst die in totale tegenstelling staat met het vertrouwen waarmee zij zelf dag aan dag (mogen) leven. Ze zien hoe zon en maan worden aanbeden. Ze zien hoe de babylonische priesters hun tempeltorens beklimmen om de wil der goden uit de sterren af te lezen. En in die tijd formuleren zij hun belijdenis die tot vandaag de dag als een lied de hele bijbel opent.

'Eerst dit', zeggen ze, 'God schiep hemel en aarde'. De beroemde woorden 'in den beginne' kunnen ook vertaald worden als 'in beginsel' of 'in principe'. Waar het om gaat is: er staat geen Vreemde aan de basis van alles, maar die God met wie Israël al tientallen eeuwen op weg is.

Of onze huidige natuurwetenschappen ook ooit tot die conclusie zullen komen, geen idee. Ik weet wel dat de taal van de quantumfysica op sommige punten verdacht veel begint te lijken op theologie. In elk geval, de bijbel wacht niet op hun uiteindelijke conclusie. Zij zet hiermee in. Er is een God, een bepaalde God, namelijk die van Israël die alles maakte. En dat geeft de bijbel-burger moed en vertrouwen.

Hoe God alles heeft gemaakt, daar maakt zoals gezegd de wetenschap studie van. We vallen al eeuwen van de ene verbazing in de andere bij de ontsluiting van al die puzzels. Veel christenen nemen al die onderzoeksresultaten mijns inziens veel te weinig serieus. Ik voor mij ben diep onder de indruk over de ontwikkeling van het leven in de miljoenen jaren dat de aarde al bestaat. Als ik daar met de bijbelschrijvers naar kijk als 'schepping' word ik daar stil van. Als God daar inderdaad achter zit: wat een geduld, wat een aandacht. En: hoe halen we het als mensen in ons hoofd om daar achteloos mee om te gaan, het op te blazen, uit te roeien, om daar vervolgens één van onze fabrieksproducten voor in de plaats te zetten? Ik begrijp eigenlijk helemaal niet waarom een samenleving die zo bij de wetenschap zweert en van God (en zijn zes dagen) niets wil weten, met zo weinig respect deze oude aarde benadert.

Goed, God dus aan het begin volgens Genesis 1; hoe dan ook. Er is vervolgens geen haar op het hoofd van de bijbelschrijver dat eraan denkt om dan verder te gaan met de schepping van zon en maan. Nee, het belangrijkste dat Israël met zich mee draagt in haar geschiedenis met God is Gods Woord. Als – we stonden daar al eerder bij stil – 'lamp voor de voet en licht op het pad'. En dat is dus het eerste en belangrijkste om te noemen. En God zei: 'Licht!'. Dat is het licht van zijn spreken dat alle donker zijn dreiging ontnemt. Zoals een kind rustig kan worden, hoe donker het ook is, als het de stem van vader of moeder maar hoort. En op precies dezelfde manier opent Johannes in het Nieuwe Testament zijn evangelie en zijn brieven: met het Woord van God dat licht en leven geeft in alle donker.

Over het licht van zon en maan begint Genesis pas op de vierde dag. En dan nog zonder die namen te gebruiken, want hij wil met alle middelen voorkomen dat de Babyloniërs zouden denken dat daar goden mee bedoeld worden. Dus heeft hij het op de vierde dag over een

grote en een kleine lamp die de tijd moeten aangeven (het zal je 'god' maar zijn die op die manier voor een gebruiksvoorwerp wordt uitgemaakt).

Wie op deze manier Genesis 1 bestudeert zal merken dat de bijbelschrijvers wel met iets heel anders bezig zijn dan met een wetenschappelijke vastlegging van de totstandkoming van de wereld. Laten we de bijbel vooral serieus nemen in plaats van (alleen) letterlijk, weet u nog? Wie zo dit lied bestudeert zal ook de getallensymboliek ontdekken die dit verhaal structureert. Israël leeft op het moment van schrijven van dit lied al eeuwen zeven dagen van de week met de Tien Woorden (meestal abusievelijk Tien Geboden genoemd). Dus vinden we tien keer over de Hebreeuwse tekst: 'En God zei'. Tien Woorden; en die verspreid over zeven dagen. Daar komen dus simpel die zeven dagen vandaan, van de manier waarop dit volk zijn dagen telt. En ze structureren dit lied zo dat in die zeven dagen de hele schepping langskomt. En niet om daarmee terug te kijken naar de oorsprong van de wereld, maar als een manier om elke week elke dag aan een ander aspect van de schepping aandacht te geven. En zo bewust te leven, zich van alles bewust te zijn. In kort bestek: de eerste dag bezig met Gods woorden om van te leven; de tweede dag met 'water' boven en beneden dat het bestaan bedreigt, met goed en kwaad en alle andere tegenstellingen; de derde dag om je te verheugen over de aarde als een plek om te wonen, of als een dag om op te trouwen omdat deze dag tweemaal gezegend wordt; de vierde dag om na te denken over ruimte en tijd; de vijfde dag kun je je verliezen in de wereld van de vogels en vissen met alle symboliek die daarbij hoort; de zesde dag om na te denken over het leven van mens en dier; de zevende dag om te recreëren, om te leren dat een mens van ophouden moet weten bij al zijn werk. Wie al deze thema's uit gaat werken zal merken dat werkelijk het hele leven in het bestek van een week langskomt. Om dat de week daarop nog weer anders en bewuster te doen.

Dat Genesis 1 inderdaad niet bedoelt dat God de wereld in een bepaalde volgorde heeft gemaakt, wordt nog bevestigd door het volgende scheppingsverhaal (dat we in de technische alinea al noemden). Wie Genesis 2: 4 en volgende gaat lezen, merkt direct dat hij met een andere redactie te maken krijgt. De naam van God wordt anders vermeld. De volgorde van Genesis 1 staat hier helemaal op z'n kop. Nu wordt eerst een 'adam' gemaakt. Daarna pas de bomen en de bloemen. Vervolgens de dieren. En tenslotte de vrouw. Ook dit bevestigt: niet hoe God de wereld maakte is de interesse van de bijbelschrijver, maar waarom Hij dat deed, wat zijn bedoeling was. En in het tweede scheppingsverhaal gaat het hem er daarbij vooral om (onder andere) de zin van het menselijk leven en de verhouding van mannelijk en vrouwelijk duidelijk te maken.

Ik vestig de aandacht tenslotte nog op één detail dat nog eens onderstreept hoe we de bijbel moeten lezen. Dat doe ik met het gedeelte Genesis 2: 10-14. Op een prachtige (symbolische) manier maakt de bijbelschrijver daar duidelijk dat zijn boodschap voor iedereen bestemd is. Deze boodschap heeft immers als bron de 'Hof van Eden'. Die term is in de bijbel een synoniem voor 'Sion' en 'Jeruzalem'. Vanuit deze plek, als een soort midden van de wereld stroomt een bron naar alle windstreken uit. Bedoeld is natuurlijk het woord van God dat in ieder leven de levensbron wil zijn en dat vanuit Israël naar alle volken gaat. De schrijver noemt de vier grote rivieren die hij kent: Ganges, Eufraat, Tigris en Nijl. In zijn tijd was er letterlijk alleen leven voor mensen in de buurt van een rivier of bron. Door deze rivieren te noemen spreekt hij dus alle dorpen en steden in de wereld van zijn dagen aan. Had hij geweten van een Mississippi of Amazone of Rijn, dan zou hij gezegd hebben: ook die ontspringen in de Hof van Eden. Waardoor hij als het ware ook tegen Nederlanders zegt: jullie, daar aan de benedenstromen van de Rijn, ik vertel jullie in dit verhaal, dit boek, waar de bron van jullie leven ligt en wat de zin van jullie bestaan is. Een boodschap vanuit Israël, het eerstgeboren volk in Gods grote volkerengezin. Dat is de bijbel.

De kracht van een woord

We zijn aan het eind van het hoofdstuk. Hebben we hiermee de boodschap van de bijbel in onze greep? Dat lukt natuurlijk nooit en dat zal ook nooit gebeuren. Ik heb iets uitgelegd over de bijbel. Maar wat de bijbel betekent voor wie ermee leven is een ander verhaal.

Niettemin weten we allemaal hoe krachtig woorden kunnen zijn. Met woorden kunnen we een mens vernietigen, met woorden kunnen we ook mensen troosten, oprichten. We kunnen ons er dus ook iets bij voorstellen als mensen zeggen dat de woorden van de bijbel hen kracht geven. Maar dat komt dan vooral omdat zij in die woorden iets anders zien, horen.

Iemand anders zien, horen.

Een bepaalde anecdote is mij altijd bijgebleven door de herkenning die ik ermee heb. Het vertelt over een reünie van oud-gymnasiasten. Zoals dat gaat vragen de reünisten aan elkaar wat voor werk ze doen. Eén van hen blijkt declamator te zijn geworden. En dat blijkt het signaal om hem te vragen iets te declameren. Hij laat zich overhalen en declameert de beroemde Psalm 23: 'De Heer is mijn Herder...' Zijn declamatie is prachtig en hij oogst een groot applaus. Dan zegt één van hen tot een reünist die predikant is geworden: 'Joh, dat kun jij eigenlijk niet op je laten zitten; dit is toch jouw terrein'. Het kost heel wat meer overredingskracht om de predikant zo ver te krijgen dat hij ook 'iets' wil doen. Vervolgens citeert hij exact dezelfde Psalm. Zoals hij hem zo vaak geciteerd heeft bij zieken, stervenden, dankdiensten... Als hij is uitgesproken is er geen applaus, alleen grote stilte. Tot de declamator voorzichtig zegt: 'Dat is het verschil tussen ons. Ik ken de Psalm, maar hij kent de Herder.'

Kennis is nog heel iets anders dan wijsheid en leven in vertrouwen.

Kennis leeft van informatie.

Wijsheid leeft van meditatie, inkeer.

En voor wie bidt is God geen abstract idee, maar een realiteit. Wie bidt heeft een vertrouwensrelatie met Hem. Zo iemand kijkt om zich heen in de schepping en ziet Hem. Want hij heeft Hem in de bijbel leren kennen. Over wie Hij dan is, moet het in het volgende hoofdstuk gaan.